

CHALMERS ERDÉLYRŐL. *)

Angol hitrokonunk, ki 1879-ben a Dávid Ferencz emlék-ünnepélyen, mint az „Angol és Külföldi Unitárius-Társulat“ egyik küldöttje vett volt részt, utazásáról és szerzett tapasztalatairól egy 112. lapra terjedő igen érdekes könyvet adott ki Londonban. E művével Chalmers nagyszolgálatot tett nem csak az unitárius vallás-közönségnek, hanem általában a magyar nemzetnek. Hazánkról s népünkről avatatlan egyének sok téves nézetet terjesztettek s terjesztenek, épen azért köszönettel tartozunk szerzőnek, ki oly rokonszenvesen s a tényeknek megfelelőleg mutatta be népünket az angol nemzet előtt, s ez által igyekezett annak rokonszenvét s érdeklődését irántunk fokozni. Az angol sajtó is a legmelegebben fogadta művét s nagy elismeréssel szólott róla. E könyv — írja egyik angol lap — híven megfelel minden lapján czimének; sőt a v á z l a t o k annyira élénkek, hogy sokkal több ismeretről tanuskodnak, mint hasonnemű művek, melyek többre tartanak igényt. Egy másik érdeme abban áll, hogy tömött mondataiban csak úgy szikrázik a lappangó humor, mely irányát nagyon vonzóvá teszi. Böismertetést ad a különböző nemzetiségű lakosokról és vallásokról. A magyaroknak s történelmőknek szerzőnk egész az elragadtatásig bámulója, s kétségkívül sok középkori angol szívében újra fölkelti azt az érzelmet, mely a 49 és 50-es években lángolt, midőn Kossuth az angol szószékekről újból hangoztatta az újabb idők leghősiesebb küzdelmeinek eseményeit s törekvéseit, hogy nemzetét felszabadítsa Austria nyomasztó önkény-uralma alól. Mi szívéből ajánljuk — így végzi ismertetését az angol lap — e kis kötetet azoknak, kik egy érdekes országgal s nemes népével óhajtanak közelebbről megismerkedni egy hivatott szemlélő útján.

A mű XIII. fejezetre van osztva, melyek közül megemlítjük a következőket: A magyarok őstörténelme. Dávid Ferencz egyháza. Magyar fogadtatás. Háromszázas emlékünnepély. A székelyek között. Magyar vendégszeretet. Az oláhok. Politikai propaganda. A bocsuzó-vendég, stb. E könyv egyenesen az angol olvasó közönség számára levén írva, egyházunk történelmének elbeszélése, a zsinat folyamának s egyházi szervezetünknek a leírása leginkább őket érdekli. Mi csak egyes jellemzőbb kivonatokat fogunk közölni ismertetésünkben.

*) Transylvanian Recollections: Sketches of Hungarian Travel and History, by Andrew Chalmers, London.

Az első fejezetet szerző a val kezdí, hogy az ő érdeklődése Magyarhon íránt nem mostani keletü. „Az — mondja Chalmers — tulajdonképen még 1849. őszére vihető vissza, a midőn egy gyermek kíváncsiságával s bámulatával szemléltém egy skót társaságot, melynek tagjai a magyar szabadság diadaláért üritettek poharat. Az a szólam, jóllehet érthetetlen volt előttem, mélyen bevésődött emlékembe. A forradalom lezajlását követő csend után, csaknem husz év múlva, midőn Magyarország ismét több kezdett lenni csupa geográfiai fogalomnál, az én érdeklődésem élénkebb lett ama barátság által, melyet a Szamos partjáról Londonba jövő tanár-jelöltekkel kötöttem. Altalok tanultam meg mélyebb rokonszenvet érezni ama szabadelvű egyház íránt, mely 300 év óta csaknem mint egy ismeretlen oázis létezett keleti Európa vallásos vadonjában. Erdélyben tett látogatásom által pedig, mint ez egyház vendégének, még kedvezőbb alkalom nyílt bővebb ismeretek szerzésére.“

E bevezetés után Erdélyt írja le röviden; azt mondja, hogy az ugyanaz a tulajdonképeni Magyarországnak, a mi Skóczia Angliának, hogy ez a szép ország meg van áldva gazdagon a természet mindazon áldásaival, melyek az életet élvezetessé teszik; hogy Magyarország nagyon kedvelt ország, hanem Erdély, ha annyitéle nemzetiség nem lakná, paradicsom volna. Ezután szabatosan elmondja történelmünket a Habsburg dynastiáig. Erről csak egy pár sorban emlékezik meg, azt az észrevételt tevén, hogy a Habsburg házból származott uralkodók elvül tüzték ki a vallásszabadság szellemének elfojtását, s nevékhöz szomorú emlékek füződnek a magyar nemzet történelmében. Még Mária Thérézia alatt is, a kinek pedig trónját a magyarok vítétsége és nemeslelkütsége mentette meg, drágonyosok segélyével térítették a protestansokat a katholikus vallásra.

A Dávid Ferencz egyháza című fejezetből úgy látszik, hogy Chalmers jól ismeri mindazokat az ismertetések, a melyek az unitárius egyház s annak történelmére vonatkoznak. Erdélyt a lelkiismeret szabadsága klasszikus földjének nevezi, melynek küzdelme egyedül áll a modern egyháztörténelemben. Dávid Ferenczet tartja az unitarismus valódi apostolának. S ámbár hazája késedelmezett őt szentjei és prófétái közé sorozni, kevés fia van olyan, kire büszkébb lehetne, mint reá. Hiven előadva egyháztörténelmünk legfontosabb eseményeit, s azt, hogy az elvett templomok s iskolák helyett miképp építettünk saját erőnkön újakat, s miképp tettek egyházi s iskolai czélokra egyes jóltevők tetemes alapítványokat, így folytatja: „Az az Arany könyv, melybe a Dávid Ferencz alapítványhoz járulók nevei be vannak írva, olyan áldozatkészségről, s önfeláldozásról tanuskodik, mely nem szorul dicséretre. És a mi különösen figyelemre méltó az, hogy ez alapítvány nagyobb része szegénysorsú földmivelők álléreiből gyűlt össze. Az erdélyi

unitárius egyház soha sem szolgálta önmagát, s nem munkált a papi kast érdekeinek előmozdításán. Az egyház vezetői mindig arra törekedtek, hogy a lelkiismeret szabadsága és a vallásos igazságok minél tágasabb körben elterjedjenek. Ez a fő ok, a miért annyira óhajtjuk, hogy az unitarizmus befolyása ne szorítkozzék többé csak Erdély bérczei közé, hol a vész napjaiban oly hiven őriztetett, hanem hogy a magyar nemzeti élet központján is legyen forrása az igazi inspirationnak.“

A magyar fogadtatást és vendégszeretetet nem győzi eléggé dicsérni s azt jegyzi meg, hogy e tekintetben az angolok sokat tanulhatnak a magyaroktól. Már Új-Székelnél mindjárt meglepték: a nemzeti öltözetben megjelent székely leányok, a székely legényekből álló lovas-banderium, diadalív s az oda gyült roppant néptömeg. Ez alkalomból így nyilatkozik:

„A legmélyebb tisztelem mellett is, melylyel egy kintűnő irlandi szónok emléke iránt viseltetem, meg kell vallanom, hogy nem Irhonban, hanem a Székelyföldön található a legszebb köznép a világon. Nagyon meglepett az a sok magas, csinos termetű és értelmes kifejezésű férfi, az a sok szép és kellemes arczu nő, a kiket itt láttam.“

Feltűnő volt szerző előtt, hogy az istenitiszteleten, valamint a közebéden a különböző vallásfelekezetek papjai is megjelentek. Humorosan adja elő, mikép sétált karonfogva a katólikus pappal, beszélgetve a keleti kérdéstről; s ez alkalommal a jutott eszébe, vajjon Manning érsek, ha az angol unitáriusok meghívják a májusi gyűlésekre, részt venne-e abban. Chalmers a különböző felekezetek közötti testvéries egyetértésnek és vallási türelemnek oly szép jeleivel sehol sem találkozott, mint Erdélyben. Hanem mindenek felett legfeltűnőbb és legszokatlanabb volt előtte a vasárnap estve tartott bál. „Amaz északi országban (Skóciában) — mondá a püspöknek, a ki szintén jelen volt a bálban — hol én születtem és nevekedtem a vasárnapi bált, különösen zsinatkor, oly megbocsáthatatlan bűnnek tartanak, melynél csak a szentlélek ellen elkövetett bűn lenne nagyobb. Gratuláltam a püspöknek, hogy oly vig és gyönyörűséges vallást követnek a hivei. Természetesen a püspök és én a keleti szokást követve, csak szemlélői voltunk a mulatságnak s másokra bíztuk a tánczot. Mégis az a hir terjedt el Angliában, hogy az angol küldöttek egyike tánczolt. S ha zaérkeztemkor több meghívót kaptam e g y h á z i b á l r a e felírással: francia négyes.“

A zsinat után Chalmers bejárta a Nyikó vidékét, volt a korondi-fürdön, a Firtos tetején, a Szejke-fürdön, Székely-Udvarhelyen s Maros-Vásárhelyen át tért vissza Kolozsvárra. E kirándulásaiban szerzett tapasztalatait s észrevételeit igen élénken írja le honfiainak. A különböző népfajokat, azoknak szokásait, életmódját, az egymástól eltérő jellegeket találóan jellemzi. Azt mondja, hogy az angol utazók — az igazat megvallva — nem

valami kellemes képet nyújtottak a magyar falusi életről. Szerintök egy magyar falu egy kétsoros fakunyhóból áll egy magános pusztán, körülötte a földes úr nyája legel, s a távolban a lovas-csikós térigeti gulyáját. Így van ez lerajzolva az utazókönyvekben. Chalmers azt írja, ez ráillik ugyan a magyaralföldi pusztán levő tanyákra, de nem a falukra. Ez alkalomból helyes fogalmat nyújt a falukról, épületekről, stb. Szól a székekelyek kiváltságairól, állásokról s hogy ők a köznépek a tulajdonképeni aristokráciáját alkotják. Az egyenes testalkatu, férfias tekintetű magyar köznép s a szolgálai kinézésű, meghajlott testű oláhok között az ellentétet nagyon szembeszökőnek találja. Különben mit is lehetne várni — teszi hozzá — olyan néptől, melynek egy évben 226 napot kell böjtölni. „Ohajtandó lenne — így folytatja — hogy most, midőn szép alkalom nyílt nekik is a vállalkozásra és haladásra, kevésbé dicsekedjenek római származásukkal, de annál több gondot fordítsanak az antik római erények, szorgalom, kitartás és az önmagára való támaszkodás művelésére. Ha e jellemvonásokat elsajátítják, akkor senki sem fogja irigyelni tőlük a kedvelt román nevet.“

Chalmers épen jókor érkezett vissza Kolozsvárra, mert jelen lehetett a főtanoda innepélyes megnyitásán, a mi nagyon érdekelte. „A nagy teremben összegyűlt egészséges kinézésű ifjak — írja — többnyire a Székelyföldről jönnek, hol épen mint Skócziában, örömet taníttatják a szülők gyermekeiket. Általában a magyarok a nevelést mindig szent kötelességüknek s a vallás elválaszthatatlan társának tekintették, s a középkorban a r. katolikus egyház gyakran élesztette a felvilágosodás és műveltség iránti szeretet. Különösen pedig a protestánsok voltak határozott ellenségei eleitől fogva a vakhiszékenységnek s tudatlanságnak. A tanodáikban nyert szabadelvű nevelésnél fogva a protestánsok számokhoz képest nagy befolyással bírnak. Bámulatos az a küzdelem, melyet a politikai és vallásszabadságért vívtak. E küzdelmökben a szabadság szeretet szelleme lelkesítette. E szellem nagy mértékben meg volt eleitől fogva az unitáriusokban.“

Chalmers több helyen kiemeli, hogy az unitáriusok szegénységükhöz képest, mily nagy gondot fordítanak a nevelésre. Főlemlíti, hogy az angol hitrokonok mily nagy szolgálatot tettek a székely-kereszturi középtanoda befejezésére nyújtott segély által, s egyszersmind felhívja a gazdag angol unitáriusok figyelmét, hogy humánusabb dolgot nem tehetnének pénzüikkel, mintha a Kolozsvári főtanoda másik szárnyát felépítenék, mivel a tanulók már alig férnek el a jelenlegi helyiségben. E ténnyel — ugymond — maradandó emléket állíthatnának maguknak.

Nagy előnyökre szolgált — írja szerző — hogy az unitárius egyház vezetői többnyire mind talentumos, kitünő és buzgó férfiak voltak, kik valódi önfeláldozással igyekeztek egy-

házuk érdekeit előmozdítani. A jelenlegi püspök kiváló érdemeit nagy elismeréssel méltányolja. „Feren cz Jó z se f püspök — ugymond — utánozhatatlan szónoklatánál fogva primus inter pares a társas asztaloknál épen úgy, mint a tanács teremben az elnöki széken. Jóllehet több ékesen szóló papja van egyházában, de az ő különös szónoki tehetségénél fogva mindnyájuk fejedelme.”

Néhai Kriza János püspökről is, kiről annyit hallott és olvasott, igen szépen és jellemzően emlékezik meg a 106-ik lapon. „Kriza püspök — mondja Chalmers — egyike volt Dávid Ferencz legméltóbb utódjainak, egy valódi szent, ki egész életében hazája és egyháza emelésén fáradozott. Kevésnek jutott nehezebb és kényesebb feladat, mint Krizának püspöksége alatt. Az ő elődei buzgó és kitűnő harczosai voltak a szabadelvű nézeteknek s bátran szembe szálltak a bigottsággal és despotismussal, újra szervezték az egyházat s biztosították ősi jogait. De a finomabb ideális elemeket, a melyek nélkül pedig egy egyház sem teljesítheti elhivatását, nem ápolhatták eléggé az egyházi és politikai küzdelmek által keltett viták légkörében. És alig lehetett volna alkalmasabb egyént találni a hiány pótlására Krizánál, ki megóvjá a szabadelvű egyházat attól, hogy ne legyen olyan, mint egy szellemnélküli gépezet. Ama küzdelmes korszakban, melyben élt, midőn a nemzet figyelme inkább a politikai, mint a szellemi szabadságra irányult, soha sem szűnt meg népe emancipálását és lelki tehetségeik kiművelését előmozdítani. Nyilvános működéseiben nem volt meg talán az a tűz és hev, a mi az utódjában, de ő mindig a gyöngédség és igazság meggyőző befolyásával hatott a kedélyekre. Az ő tevékenysége, nem csak mint papnak, hanem mint költőnek és emberbarátnak is, az ő mély vallásos szellemének természetes kifolyása volt s épen azért volt oly nagy hatása és eredménye. Az annyi ritka tulajdonsággal és igazi költői érzelemmel megáldott férfinak emléke sok száz éven keresztül fogja lelkesíteni honfitársait, különösen a székely népet, melynek dalait és hagyományait oly nagy szeretettel és szorgalommal tanulmányozta s gyűjtötte össze.”

A politikai propaganda czimű fejezetben azt a felolvasást közli, melyet a kolozsvári angol társalgó-körben tartott volt a „Gladstone és Beaconsfield politikájáról vonatkozással a keleti kérdésre.” Chalmers egy igaz hívő gladstone-ista álláspontjáról ítélte meg a keleti kérdést.

Kolozsvárról azt írja, hogy minél tovább volt itt: annál inkább gyönyörködött szép fekvésében, s annál inkább megszerette polgárait. Régebben kincses Kolozsvárnak nevezték, de most semmi jel sem mutat arra, hogy a kereskedés és ipar főhelye legyen. Ellenkezőleg, lakói inkább azt óhajtják, hogy a tudomány központjává váljon s büszkéek is rá, mint „Erdély

Athenjére." Meghatóan írja le Kolozsvárról való elutazását, hol oly kedves órákat töltött s oly szívélyes vendégszereteten részesült.

Budapest szépsége egészen elragadta s azt írja: „Hogy mindazok a miket hallott és olvasott róla, teljesen igazak. Gyorsan szaporodó lakossága, nagyszerű nevelő és tudományos intézetei, impozans nyilvános épületei, élénk kereskedése és gyönyörű fekvése által maholnap a lesz mi Velencze és Bécs volt régebben, t. i. központja a keleti és nyugoti forgalomnak s civilizationnak. Budapest, épen mint Edinburgh, egyfelől a tiszteletreméltó régiségnek és középkori festőiségnek szembeötlt ellentétét mutatja, másfelől pedig a modern elegantiát és érelyes vállalkozást. A magyaroknak felséges fekvésü fővárosuk iránti büszkesége megbocsátható, s nem lehet csodálkozni, hogy milliókat költenek szepítésére. A főtérekem emelkedő szép emlékszobrok arról tanuskodnak, hogy a magyarok nemzetiségük s vezérférfiaikért lelkesülnek. A pezsgő irodalmi és politikai élet szintén arra mutat, hogy még nagyon messze van az idő, midőn ugy lehet beszélni Magyarországról, mint a „Duna melletti beteg emberről.“ A tanügyi mozgalmak és tervek éles ellentétet mutatnak ama félénk nézetekkel szemben, a melyek Angliában még most is uralkodnak a nyilvános oktatás ellen.“

Chalmers vázlateit avál a hő óhajtással fejezi be: „Hogy Magyarország jövője teljesen helyre fogja hozni a mult hibáit. Sok viszontagság és küzdelem után végre élvezi a sokáig nélkülözött szabadságot, és sorsa saját kezében van letéve. Jó lesz, ha jól fontolóra veszi a teendőket.“

Mi is e rokonszenvesen irt munka elolvasása után igaz lélekkel elmondhatjuk egyik angol lapnak ama megjegyzését, hogy: „A Chalmers szive oly melegen érez a magyar nemzet s Magyarország iránt, hogy annál még a leghazafiasabb magyar se kívánhat többet.“

KOVÁCS JÁNOS.